

فصلنامه ژئوپلیتیک - سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۹

صص ۱۸۱-۱۵۳

نگرشی ژئوپلیتیکی - ژئواکونومیکی بر منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس

علی ولی‌قلی‌زاده* - دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس

رضا الله‌وردی‌زاده - کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۱۲/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۲/۱۰

چکیده

مناطق آزاد، علی‌رغم داشتن گستره جغرافیایی محدود، با توجه به فلسفه وجودی متمایز و نوع مدیریت ویژه، در صورت به‌کارگیری سیاست‌های کارآمد و اصولی می‌توانند به‌عنوان کانون‌هایی کوچک، اما با نقش آفرینی‌های اقتصادی کلان در عرصه معادلات ژئواکونومیکی ظاهر شوند. البته، نقش آفرینی اقتصادی کلان این مناطق در معادلات ژئواکونومیکی، تا حد زیادی تحت تأثیر موقعیت ژئوپلیتیکی منطقه می‌باشد. در همین راستا، در این مقاله، سعی شده است، نقش منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس در شمال غرب ایران، با توجه به واقعیت‌های ژئوپلیتیکی منطقه (پیوستگی‌ها و وحدت فضایی، زبانی، فرهنگی و به‌عبارتی پیوستگی‌های ژئوپلیتیکی منطقه آذربایجان ایران با حوزه‌های ژئوپلیتیکی قفقاز، آسیای مرکزی و آناتولی) به‌عنوان دروازه ورودی و ارتباطی ایران با کشورهای CIS و نقش و پتانسیل‌های ژئواکونومیکی آن در بطن این منطقه به‌عنوان گره‌گاه ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. بنابراین، سؤال اصلی این مقاله، این است که نقش منطقه آزاد ارس، به‌لحاظ ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی در عرصه مبادلات تجاری ایران چگونه است؟

واژه‌های کلیدی: منطقه آزاد، ارس، ژئوپلیتیک، ژئواکونومی.

۱- مقدمه

منطقه آزاد ارس در محدوده جغرافیایی شمال غرب ایران یکی از مناطق آزاد تجاری- صنعتی ایران محسوب می‌شود که در حال حاضر در ابتدای رسالت کارکردی خود قرار دارد. این منطقه در حال حاضر، حوزه عملیاتی خود را در عرصه صادرات، واردات و ترانزیت کالا و خدمات بیشتر در حوزه جغرافیایی کشورهای قفقاز، ترکیه و آسیای مرکزی تمرکز داده است و با توجه به موقعیت جغرافیایی منطقه، از پتانسیل‌های بالایی نیز برای توسعه سطح عملکردی خود در بین مناطق پیرامونی برخوردار می‌باشد. در این زمینه، می‌توان به پیوستگی‌های ژئوپلیتیکی (فرهنگی، تاریخی، قومی، زبانی، امنیتی و ..) منطقه شمال غرب ایران با حوزه‌های پیرامونی و نیز موقعیت ژئواکونومیکی منطقه شمال غرب ایران به‌عنوان دهلیز کریدورهای ارتباطی شمال- جنوب و شرق- غرب اشاره کرد که منطقه آزاد ارس بر اساس فلسفه وجود خود، در قلب جغرافیایی این حوزه می‌تواند از نقش‌آفرینی‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی بالایی برخوردار باشد.

منبع: طرح تدوین سند راهبردی توسعه منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس

به عبارتی، منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس در محدوده شمال غرب ایران، علاوه بر اینکه دروازه ورودی و ارتباطی ایران با کشورهای CIS به شمار می‌رود، با توجه به موقعیت و وزن ژئوپلیتیکی حساس منطقه شمال غرب برای جمهوری اسلامی ایران، می‌تواند علاوه بر ارتباط ایران با کشورهای مربوطه، به‌عنوان پل ارتباطی دیگر کشورهای منطقه بویژه ترکیه- با توجه به پیوستگی‌های فضایی، زبانی و فرهنگی منطقه آذربایجان با دو حوزه ژئوپلیتیکی ترکیه و قفقاز- آسیای مرکزی- نقش ژئوپلیتیکی فرا ملی نیز بر عهده بگیرد. بنابراین، این منطقه را می‌توان به‌عنوان گرانیگاه تعاملات تجاری- اقتصادی و فرهنگی سه محور ژئوپلیتیک ایران- کشورهای CIS- و ترکیه در نظر گرفت. در واقع، این منطقه، اگر به شکل یک منطقه آزاد واقعی اداره شود و به تعبیری اگر فلسفه وجودی مناطق آزاد به‌طور کامل در این منطقه به اجرا درآید، علی‌رغم وجود یک سری محدودیت‌های ژئوپلیتیکی در محیط پیرامونی، منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس می‌تواند به‌لحاظ کارکردهای تجاری- فرهنگی نقش آفرینی ویژه‌ای در عرصه تعاملات محیط‌های پیرامونی آن داشته باشد.

در همین راستا، در این مقاله، سعی شده است که نقش منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس در عرصه مبادلات تجاری ایران، با توجه به پتانسیل‌های ژئوپلیتیکی- ژئواکونومیکی منطقه مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. بنابراین، سؤال اصلی این مقاله، این است که نقش منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس، به‌لحاظ ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی در عرصه مبادلات تجاری ایران چگونه است؟ شایان ذکر است، این پژوهش بر اساس فرضیه‌های زیر به انجام رسیده است:

- منطقه آزاد ارس از پتانسیل‌های بالایی برای نقش آفرینی موفق در عرصه مبادلات تجاری ایران برخوردار می‌باشد.

- منطقه آزاد ارس از نقش آفرینی موفق در عرصه مبادلات تجاری ایران برخوردار می‌باشد.

۲- روش تحقیق

این مقاله حاصل بخشی از کار پژوهشی «بررسی جایگاه و مزیت‌های اقتصادی ایران برای کشورهای CIS و نیازهای عمده آن»، تحت عنوان «جلفا دروازه ورودی ایران به کشورهای CIS» می‌باشد که با توجه به ماهیت نظری آن، به روش توصیفی- تحلیلی نوشته شده و برای

جمع‌آوری و نگارش مطالب این پژوهش بیشتر از منابع کتابخانه‌ای، اینترنتی و داده‌های آماری استفاده شده است. در واقع، در این مقاله، بعد از ارائه یکسری اطلاعات توصیفی در قالب مبانی نظری پژوهش در مورد مفهوم مناطق آزاد، فلسفه وجودی و تأثیرات کلان اقتصادی مناطق آزاد در اقتصاد کشورها و نیز بررسی پتانسیل‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه آزاد ارس در قالب یافته‌های توصیفی، در نهایت پتانسیل‌های نقش‌آفرینی منطقه آزاد ارس در قالب تحلیل‌هایی ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی بیان شده و در پایان مقاله پیشنهادهایی نیز برای استفاده مؤثر و کارا تر از پتانسیل‌های موجود منطقه ارائه شده است. شایان ذکر است، داده‌های آماری استفاده شده در این مقاله، شامل آمار مربوط به صادرات و واردات مناطق آزاد ایران از «دبیرخانه مناطق آزاد ایران»، آمار مربوط به واردات منطقه آزاد ارس از «سازمان منطقه آزاد ارس» و آمار مربوط به کل صادرات و واردات غیرنفتی ایران از «اتاق بازرگانی و صنایع و معادن تهران» تهیه شده است.

۳- مباحث نظری

۳-۱- تعریف منطقه آزاد

منطقه آزاد، محدوده‌ای است در داخل مرزهای سیاسی کشور که مشمول محدودیت‌های قانونی، بویژه مقررات گمرکی نباشد (Öztürk, 2004: 112). این مناطق، با توجه به اینکه در بیرون از محدوده منطقه گمرک قرار دارند، حقوق رایج در حوزه‌های تجاری، مالی و اقتصادی و نیز نظام اداری کشور در آنها به اجرا در نمی‌آید و یا اینکه تا اندازه‌ای به اجرا در می‌آید و به شدت مورد تشویق برای فعالیت‌های صنعتی و تجاری قرار دارند و به لحاظ فیزیکی نسبت به قسمت‌های دیگر کشور متفاوت و جدا هستند (İnan, 2005: 1). در این مناطق، هرچند که محدودیت‌های مختلف در زمینه موانع گمرکی و تجاری، شرایط سرمایه‌گذاری، تملک خارجی و ... نسبت به سایر مناطق کشور کمتر است و یا اساساً وجود ندارد (محمدی‌الموتی، ۱۳۷۴: ۱). با این حال، مناطق آزاد، به معنی دقیق کلمه مناطق آزاد نیستند؛ یعنی در این مناطق، با وجود اینکه قوانین در بسیاری از موارد به صورت کاملاً آزادانه به اجرا در می‌آیند، در بسیاری از موارد دیگر نیز، با

جدیت و به‌صورت کاملاً مؤثر، منطقه را مورد کنترل قرار داده و در اغلب موارد به همان جدیت و دقت موجود در بقیه نقاط مویوط به اقتصاد ملی، تابع مقررات قانونی هستند. برای مثال، در حالی که بسیاری از مناطق صنعتی در زمینه واردات و صادرات هیچگونه مسئولیتی به عهده ندارند، آنها کاملاً از جانب گمرکات برای جلوگیری از قاچاق به داخل حوزه سرزمینی گمرک کنترل می‌شوند. بنابراین، مناطق آزاد، آزاد نیستند، چرا که این مناطق اصولاً توسط حاکمان ملی که به‌وجود آورنده آنها هستند، کنترل می‌شوند (Haywood, 2000).

در واقع، مناطق آزاد نواحی جغرافیایی - سیاسی ویژه‌ای هستند که مواد اولیه و کالا از طریق خطوط هوایی، دریایی و زمینی بدون حقوق و عوارض گمرکی وارد این مناطق شده و پس از انجام فرآیندهای خاص با بسته‌بندی و کیفیت جدید تولید و صادر می‌شوند (بیک‌محمدی، بی‌تا: ۱۷). بنابراین، کشورهایی که دارای مناطق آزاد هستند، با هدف جذب هرچه بیشتر سرمایه‌های داخلی یا خارجی معافیت‌های متنوع مالیاتی را به رسمیت شناخته، زیرساخت‌های متنوعی چون زیرساخت‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی را در اختیار منطقه قرار داده و در جهت تولید محصولات صادراتی، یارانه‌های متنوعی به‌کار می‌برند (Öztiirk, 2004: 112). این مناطق صرف‌نظر از فلسفه وجودی، ماهیت و کارکردهای اقتصادی - تجاری آنها، از آن جهت که بخشی از حاکمیت و اقتدار سیاسی حکومت و دولت مرکزی را به‌خود اختصاص می‌دهند و نسبت به سایر عناصر سازمان سیاسی - فضا از موقعیت ترجیحی برخوردارند، مورد توجه خاص جغرافیای سیاسی قرار دارند. در واقع، این مناطق به‌صورت واحدهای سیاسی - اقتصادی هستند که دارای اختیارات ویژه‌ای در ورای اختیارات سایر واحدها و عناصر تقسیمات کشوری‌اند. مدیریت سیاسی و اداری این‌گونه مناطق به‌طور عمده زیر نظر نماینده سیاسی حکومت در منطقه نیست؛ بلکه بالاترین مقام کشوری مستقیماً بر اداره این مناطق نظارت می‌کند و مقررات و قوانین اقتصادی و تجاری و مدنی خاصی بر آنها حاکم است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱: ۱۰-۴۰۶).

مناطق آزاد معمولاً در مسیر آبراه‌های مهم بین‌المللی و در جایی که امکانات و تسهیلات بندرگاهی و فرودگاهی وجود داشته باشد، شکل می‌گیرند؛ به‌عنوان مثال، مناطق آزاد تجاری عدن، هنگ‌کنگ، سنگاپور، جبل الطارق، پاناما، مالزی، سریلانکا در مسیر و یا نزدیک معابر حمل و نقل بین‌المللی واقع شده‌اند (معتقدی، ۱۳۶۹: ۲۷۷). همچنین، قابل ذکر است که در کشورهای

مختلف، در کنار ویژگی‌های مشترکی چون خارج بودن منطقه آزاد از محدوده گمرکی و تأمین حمایت‌های ویژه از منطقه آزاد، علاوه بر سیاست‌های اقتصادی و تجاری کشورها، با توجه به اوضاع اجتماعی و سیاسی آنها، در بین فعالیت‌های این مناطق تفاوت‌هایی نیز وجود دارد (Akar, 2008: 1). مناطق آزاد، در مجموع به سه دسته مناطق آزاد تجاری، مناطق آزاد صنعتی، مناطق آزاد تجاری-صنعتی تقسیم می‌شوند. و در چهار سطح مختلف محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی به ایفای نقش می‌پردازند که گستره عملکرد، نفوذ و موفقیت آنها در سطوح چهارگانه را کارکردها و میزان موفقیت آن منطقه در تعریف، اجرا و حفظ فلسفه وجودی و کارکردی ویژه آن منطقه مشخص می‌کند. در واقع، وزن ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک یک منطقه آزاد، قبل از هر چیزی در بستر فلسفه وجودی آن شکل می‌گیرد، به عبارتی، نقش سیاست و مؤلفه‌های انسانی در شکل‌دهی و سازماندهی وزن منطقه آزاد، نسبت به مؤلفه‌های جغرافیای طبیعی منطقه بیشتر است. البته، این سخن به معنی تأثیرگذاری مثبت و بهینه مؤلفه‌های انسانی در شکل‌دهی به وزن منطقه نیست؛ بلکه، مؤلفه‌های انسانی در بیشتر موارد با جهت‌دهی خاص خود به فعالیت‌ها و کارکردهای منطقه آزاد، از گستره عملیاتی و ابعاد متنوع فعالیت‌های منطقه می‌کاهد. به طور کلی، هر اندازه یک منطقه آزاد از وزن بالای تأثیرگذاری و برد فضایی عملکردی بیشتری برخوردار باشد، فضای بیشتری را تحت پوشش خود قرار خواهد داد.

۳-۲- فلسفه وجودی مناطق آزاد

مناطق آزاد، غالباً در کشورهای در حال توسعه با اهداف توسعه صادرات، جذب سرمایه‌های خارجی و ایجاد فرصت‌های شغلی از طریق تبادل تکنولوژی و اطلاعات به وجود می‌آیند. در این کشورها، با توجه به اینکه این مناطق، غالباً در جهت تولید محصولات صادراتی شکل می‌گیرند، بنابراین، از آنها به عنوان مناطق آزاد تولیدی^۱ یا مناطق توسعه صادراتی^۲ نام می‌برند (Öztürk, 2004: 112). در دنیای اقتصاد، توسعه سرمایه‌گذاری بخش خارجی و تجارت خارجی، تأمین زمینه‌های استفاده تولیدکنندگان داخلی از پول موجود در بازارهای جهانی، حضور در بین

1 . Free Production Zone
2 . Export Processing Zone

قدرت‌های رقیب در عرصه بین‌المللی، افزایش و توسعه صادرات با حمایت از رشد و توسعه صنایع صادراتی، افزایش واردات ارزی، کمک به حل مسئله بیکاری با ایجاد فرصت‌های جدید شغلی، ارتقاء سطح استانداردهای اقتصادی با وارد کردن تولیدات پیشرفته و تکنولوژی‌های مدرن مدیریتی از خارج به داخل کشور جزو مهمترین اهداف ایجاد مناطق آزاد به‌شمار می‌روند. مناطق آزاد، بویژه از دید کشورهای در حال توسعه یکی از سیاست‌هایی است که با هدف ایجاد هرچه سریع‌تر همگرایی اقتصادی شکل می‌گیرند (Arslan & Yaprakli, 2007: 170). در حقیقت، فلسفه وجودی مناطق آزاد، کسب درآمد ارزی بیشتر برای کشورهای در حال توسعه، ایجاد اشتغال، انتقال فن‌آوری و جذب سرمایه‌گذاری خارجی است. البته، برخی از کشورها، علاوه بر این، هدف‌های دیگری مانند محدودیت‌زدایی و توجه به مناطق محروم را نیز دنبال می‌کنند (کامران، ۱۳۸۱: ۳۵). معمولاً مناطق آزاد تجاری در راستای هدف اساسی گسترش و توسعه مبادلات بین‌المللی که مورد توجه کشورهای طرفدار مکتب آزادی اقتصادی هستند، به‌وجود می‌آیند و در این مناطق، میزان از صاحبان سرمایه و شرکت‌های فراملیتی و چندملیتی به‌منظور جذب سرمایه آنها استقبال می‌کند و همه نوع تسهیلات از قبیل معافیت‌های مربوط به بعضی از قوانین مدنی، کارگر و نیروی انسانی ارزان، زمین و اجاره ارزان، تهیه تأسیسات زیربنایی برق، آب و ارتباطات بین‌المللی و غیره را برای آنها فراهم می‌نماید (معتقدی، ۱۳۶۹: ۲۷۷). بنابراین، هدف اصلی از ایجاد این مناطق، بهره‌گیری از مکانیزم‌های متفاوت اقتصادی و برخورداری از مزیت‌های نسبی در محل، جذب سرمایه‌های خارجی و داخلی، تسهیل صادرات، ایجاد اشتغال و در نهایت توسعه کشور میزبان است و قبل از اینکه به‌صورت دروازه‌ای برای تسهیل واردات عمل کنند، باید در خدمت صادرات و توسعه کشور باشند و در واردات نیز کالایی وارد کنند که در خدمت تولید و توسعه فعالیت‌های صادراتی کشور میزبان باشد (بیک‌محمدی، بی‌تا: ۱۷).

۳-۳- تأثیرات کلان اقتصادی مناطق آزاد

تأثیرات کلان اقتصادی مناطق آزاد، یکی از مهمترین موضوعات مورد بحث در عرصه اقتصاد و توسعه بین‌المللی است. در حقیقت، این مناطق علی‌رغم سابقه زیاد آنها، از دهه ۱۹۷۰ نقش و جایگاه ویژه‌ای در عرصه تجارت جهانی و دنیای اقتصاد به‌خود اختصاص داده‌اند (Arslan &

می‌باشد، ولی مناطقی که تحت اختیار دولت بوده‌اند، نرخ‌های بازدهی پایین‌تری نسبت به سرمایه‌گذاری بخش خصوصی داشته‌اند (کمیجانی، ۱۳۷۳: ۲۳). در واقع، با توجه به اینکه اقتصاد یکی از دلایل اصلی نیاز به مناطق آزاد به‌شمار می‌رود، این مناطق در عرصه اقتصاد از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. این مناطق، در واقع، کانون تغذیه و توسعه برای کشورهای هستند که می‌دانند در جهان امروز چگونه خود را به‌لحاظ اقتصادی، تکنولوژیکی و سیاسی جهت‌دهی نمایند (Haywood, 2004). این مناطق با توجه به اینکه، حمل کالا به بازارهای بین‌المللی را آسان‌تر نموده و دارای انعطاف‌پذیری تجاری بیشتری هستند، برای شرکت‌های چندملیتی، به دلیل حذف یا کاهش عوارض گمرکی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند (کمیجانی، ۱۳۷۳: ۲۲). البته، به‌لحاظ اقتصادی، با انتخاب یک منطقه به‌عنوان منطقه آزاد در کشور، تنها اعتدال در نظام جاری اداری، مالیاتی و گمرکی یک موفقیت کلان اقتصادی به‌شمار نمی‌رود؛ چون در کشورهای که دارای اقتصاد کمتر توسعه یافته‌اند، منابع به‌صورت مفید و مناسب پخش نشده است (Kocaman, 2007: 123).

در همین راستا، در بیشتر معاملات تجاری، تفاوت در محیط اقتصادی بین کشورهای توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه، یکی از منابع تضاد به‌شمار می‌رود. از وقتی که منافع کشورهای در حال توسعه در گرو رشد و توسعه اقتصادی‌شان بوده است، پیشرفت در کنترل و مدیریت مسائل جانبی هم کار آسانی نبوده است. بنابراین، کشورهای در حال توسعه، بارها از این مناطق به‌عنوان یک سیاست تجاری در راه صنعتی شدن بهره برده‌اند. حتی، با راه‌اندازی این مناطق، این کشورها تا اندازه‌ای نسبت به جریان سرمایه خارجی که دارای توان اشتغال‌زایی است و سودآور می‌باشد، از منافع تجارت آزاد و تجربه بیشتر بهره برده‌اند (Sugiyama, 2006: 1).

مناطق آزاد، اگرچه ممکن است در قیاس با یکدیگر و اهداف مورد نظرشان مناطق ناهمگون به‌حساب آیند، اما در عمل دارای اشتراکاتی بوده و همه در داشتن یک مؤلفه اساسی، در تأکید بر فضای باز اقتصادی همسو هستند. مهمترین نکته در ایجاد مناطق آزاد، این است که بسیاری از کشورها از آن به‌عنوان اهرمی برای تغییر در استراتژی اقتصادی خود استفاده می‌کنند. البته، هر کدام از کشورهای مختلف جهان بنا به شرایط خاص خود، در تشکیل مناطق آزاد اهداف معینی

مدنظرشان بوده است. مناطق آزاد را باید پلی بین اقتصاد ملی و بین‌المللی در نظر گرفت که از یک سو با جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی پایه توسعه صادرات را استحکام بخشیده و از طرف دیگر با بهره‌گیری از منابع و استعدادهای بالقوه کشور می‌توانند مزیت‌های نسبی اقتصاد در زمینه اقتصاد بین‌المللی را به صورت بالفعل درآورند. همچنین، این مناطق دارای اثرات القایی روی تراز پرداخت‌ها و درآمد ملی هستند. بدین‌سان با آماده‌سازی تدریجی این مناطق، اقتصاد ملی در جهت ادغام با اقتصاد جهانی قام برمی‌دارد (کازرونی، ۱۳۷۶: ۳۲۴). ارتباط با اقتصاد ملی و انتقال فن‌آوری از دیگر آثار مهم مناطق آزاد به‌شمار می‌رود؛ به گونه‌ای که با ایجاد مناطق آزاد، خرید مواد خام، کالاهای نیمه‌ساخته و ماشین‌آلات کشور میزبان توسط بنگاه‌های مستقر در مناطق آزاد افزایش پیدا می‌کند و در ضمن سبب انتقال فن‌آوری هم می‌شود. یکی از اجزای مهم در تأثیرگذاری شرکت‌های خارجی بر توسعه فن‌آوری کشور میزبان ماهیت و عمق روابط آنها با شرکت‌های داخلی و به‌طور کلی با اقتصاد ملی است. البته، در صورتی که پایگاه صنعتی نسبتاً توسعه‌یافته‌ای در کشور وجود داشته باشد، این امر مشوق شرکت‌های خارجی برای ارتباط با اقتصاد داخلی خواهد بود. در عین حال، فعالیت‌ها در منطقه آزاد می‌توانند شرایط رقابتی بهتری ایجاد بکنند (سازمان منطقه آزاد کیش، ۱۳۷۹: ۷۹).

در همین راستا، تقسیم فضایی کار و فعالیت، در واقع، در دو بعد صادرات و واردات برقرار است. این مناطق، با توجه به اختیارات ویژه‌ای که به آنها داده می‌شود، به صورت یک واحد جداگانه از سایر مناطق کشور، در تعامل با چهار سطح (کشور، خارج از کشور، مناطق آزاد دیگر و گمرک) به ایفای نقش می‌پردازند. در حقیقت، فعالیت‌های تجاری - اقتصادی یک منطقه آزاد در شکل صادرات و واردات کالا از این منطقه به سایر نقاط دنیا، داخل کشور، مناطق آزاد دیگر و گمرک کشور صورت می‌پذیرد. البته، کارکرد گمرک در تعامل با منطقه آزاد بیشتر به صورت یک واسطه می‌ماند؛ تا جایی که، موارد صادراتی و وارداتی انتقالی از طریق خطوط هوایی و دریایی با وساطت گمرک به انجام می‌رسد. در واقع، در حین اینکه کالاهای وارداتی از طریق گمرک در مناطق آزاد جذب می‌شوند، کالاهایی هم هست که بعد از خروج از منطقه آزاد از طریق گمرک به دیگر نقاط دنیا ارسال می‌شوند. این مناطق، با توجه به این کارکرد، در وزن ژئواکونومیک یک کشور نقش برجسته‌ای بر عهده دارند. در واقع، نقش جغرافیای این مناطق در

پیوند اقتصاد داخلی به اقتصادهای منطقه‌ای، جهانی بهترین توجیه برای نقش ژئواکونومیک این مناطق به‌شمار می‌رود. در همین راستا، یک منطقه آزاد، در نقش ژئوپلیتیک کشور نیز می‌تواند کارساز باشد. به عبارتی، نقش یک منطقه آزاد در همگرایی و فعالیت‌های مشترک اقتصادی کشورهای متفاوت، می‌تواند در شکل‌گیری صلح و امنیت منطقه‌ای نیز نقش بارزی ایفا نماید؛ و حتی به شکل‌گیری و تأسیس یک اتحاد منطقه‌ای نیز بیانجامد.

شکل شماره ۱: تعاملات فضایی خارجی در منطقه آزاد (ولی قلی‌زاده، ۱۳۸۸: ۶۱)

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- ویژگی‌های ژئوپلیتیک منطقه

۴-۱-۱- ارتباط و پیوستگی فضایی-جغرافیایی با منطقه ژئوپلیتیک قفقاز

مهمترین ویژگی ژئوپلیتیک منطقه جلغا (منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس) و به‌عبارت دیگر

منطقه شمال غرب ایران، همجواری آن با منطقه ژئوپلیتیکی قفقاز می‌باشد. اهمیت این مسئله وقتی دوچندان می‌شود که ما به این واقعیت توجه داشته باشیم که این منطقه بعد از فروپاشی اتحاد شوروی، با توجه به واقعیت‌های ژئوپلیتیکی آن (بویژه مسائل قومی - نژادی و محصور بودن در خشکی) یکی از ناامن‌ترین مناطق دنیا بوده است. البته، همجواری منطقه با قفقاز هم می‌تواند فرصت باشد و هم تهدید. با این وجود، در صورت استفاده از منطق جغرافیای سیاسی در معادلات منطقه می‌توان تهدیدات موجود را نیز به فرصت تبدیل کرد. با توجه به اینکه منطقه قفقاز در مسیر کریدور ارتباطی شمال - جنوب و غرب - شرق (طرح ارتباطی تراسیکا) قرار گرفته، مرز تلاقی دو تمدن بزرگ اسلامی و مسیحی به‌شمار می‌رود، دروازه ورودی قدرت‌های بزرگ به منطقه آسیای مرکزی محسوب می‌شود، تنها گستره ارتباط فضایی دو گستره بزرگ جهان ترک (ترکیه و کشورهای ترک آسیای مرکزی) است و نیز وجود منابع درخور توجه زیرزمینی در این منطقه و دیگر مزیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی آن که توجهات قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به سوی منطقه جلب کرده است، بنابراین، منطقه آزاد تجاری - اقتصادی ارس به دلیل همجواری با این منطقه می‌تواند خالق فرصت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی ممتاز و بی‌شماری برای ایران و منطقه باشد. با این حال، واقعیت‌های ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز تنها به مزیت‌های آن محدود نمی‌شود. لازم به ذکر است که در صورت برخورد نامناسب با مسائل جاری منطقه، ناامنی موجود در منطقه می‌تواند فرصت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی آن را نیز خنثی سازد. همچنین، با توجه به ویژگی‌های خاص جغرافیای سیاسی ایران بویژه تمرکز شدید فرهنگی، اقتصادی و سیاسی و اینکه منطقه شمال غرب ایران با بخش قابل توجهی از منطقه قفقاز دارای تجانس قومی - زبانی است و به تعبیری منطقه شمال غرب ایران در ورای مرزهای سیاسی ایران، دارای عقبه فضایی است، بنابراین، در صورتی که سیاست‌های حکومتی در جمهوری اسلامی ایران به سوی تمرکززدایی پیش نرود، شاید در آینده نه‌چندان دور، خود این منطقه به دلایل بروز ملی‌گرایی باعث ایجاد ناامنی برای منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس باشد (ولی‌قلی‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۷۶).

به‌طورکلی، علی‌رغم اینکه همجواری منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس با قفقاز در سطح منطقه‌ای می‌تواند حامل فرصت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی فراوانی برای ایران و منطقه

باشد، در سطح محلی همجواری منطقه آزاد ارس با منطقه خودمختار نخجوان که خود منطقه برونجان جمهوری آذربایجان است و به دور از خاک مادر در انزوای ژئوپلیتیکی و جغرافیایی به سر می‌برد، مهمترین محدودیت و مشکل ژئوپلیتیکی منطقه آزاد تجاری- اقتصادی ارس را به وجود آورده است.

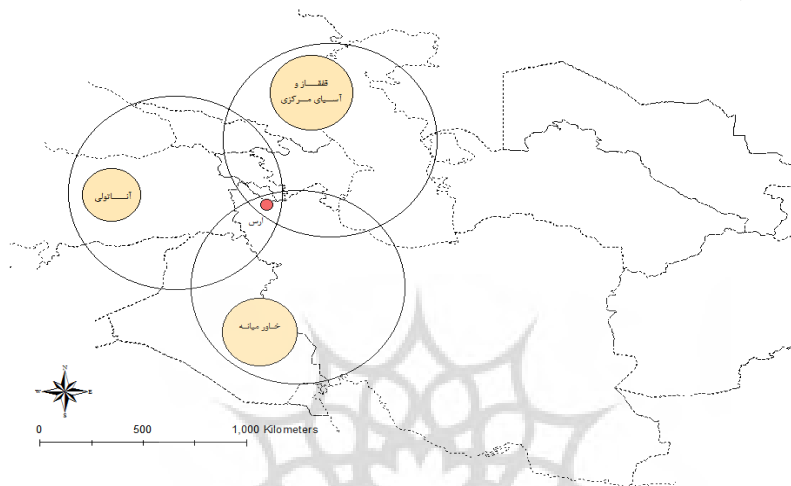
۴-۱-۲- قرار گرفتن در کانون جغرافیایی مناطق ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی، قفقاز،

آناتولی و خاورمیانه

منطقه اوراسیا به‌عنوان مهمترین گستره قدرت جهانی از مناطق ژئوپلیتیکی متعددی با ویژگی‌ها و قابلیت‌های ژئوپلیتیکی متفاوتی تشکیل شده است که هر کدام از این مناطق با توجه به ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و ژئوآکونومیکی خود نقش ویژه‌ای در عرصه رقابت‌های جهانی بر عهده دارد. در حال حاضر، از جمله مهمترین مناطق ژئوپلیتیکی اوراسیا و به‌عبارتی جهان سیاسی، مناطق ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی، منطقه قفقاز، آناتولی و خاورمیانه هستند که منطقه آزاد تجاری ارس (منطقه شمال غرب ایران) در گستره جغرافیایی ایران در کانون جغرافیایی مناطق یاد شده قرار گرفته است که این ویژگی، در صورت استفاده منطقی و جغرافیایی می‌تواند مزیت ژئوپلیتیکی و ژئوآکونومیکی ویژه‌ای برای ایران فراهم آورد. به‌عبارتی، این موقعیت حساس نشان دهنده ظرفیت‌های بالای ایران برای ایفای نقش ژئوپلیتیکی در مناطق یاد شده می‌باشد.

به‌علاوه، ویژگی‌های جغرافیای سیاسی این منطقه شامل همجواری فضایی آن با مناطق یاد شده و برخورداری از فرهنگ مشترک و به‌عبارت دیگر، اسلامی بودن این مناطق و نیز تجانس ویژگی‌های جمعیتی و قومی- زبانی این منطقه با بیشتر مردمان قفقاز، آناتولی و آسیای مرکزی این منطقه را به حلقه ارتباط بین مناطق ژئوپلیتیکی یاد شده تبدیل کرده است. شایان ذکر است، این منطقه با توجه به تجانس ویژگی‌های جمعیتی آن با منطقه آناتولی، قفقاز و آسیای مرکزی (خصوصاً با توجه به اینکه خاک ارمنستان به دلایل سیاسی ارتباط بین ترکیه و دیگر کشورهای ترک را قطع کرده است) می‌تواند به‌عنوان حلقه اتصال جهان ترک نیز عمل نماید. بنابراین، با توجه به این ویژگی ژئوپلیتیکی، منطقه شمال غرب ایران می‌تواند به‌عنوان عقبه استراتژیک و

ژئوپلیتیکی تمام مناطق یاد شده عمل نماید.

نقشه شماره ۱: موقعیت جغرافیایی منطقه آزاد ارس در کانون مناطق آسیای مرکزی، قفقاز، آناتولی و خاورمیانه

۴-۱-۳- هیدروپلیتیک رودخانه مرزی ارس

رودخانه ارس با توجه به جغرافیای سیاسی ویژه آن به عنوان یکی از مهمترین رودخانه‌های مرزی و نیز رودخانه‌های بین‌المللی شناخته می‌شود. این رودخانه علاوه بر اینکه مرز بین ایران و جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان و نیز منطقه خودمختار نخجوان را تشکیل می‌دهد، در منتهی‌الیه غربی آن در کشور ترکیه و ارمنستان و در منتهی‌الیه شرقی آن کاملاً در جمهوری آذربایجان جریان دارد. در مجموع، با توجه به گذشته تاریخی این منطقه و بهره‌برداری مشترک و مساوی از منابع آب رودخانه ارس هم در زمان اتحاد شوروی و هم بعد از استقلال جمهوری‌های جبهه شمالی رود ارس، روند هیدروپلیتیک این رودخانه، روند مثبت و مبتنی بر همکاری‌های فنی، اقتصادی، کشاورزی، آبیاری و ... بوده و تقریباً مناقشه و منازعه قابل توجهی بر سر مسائل رودخانه مهم مرزی ارس بین طرفین حادث نشده است و اگر اختلافاتی بر سر مسائل این رود پیش آمده با گسترش و تعمیق مناسبات و با انعقاد موافقتنامه‌های مختلف حل و فصل گردیده است.

بنابراین، با توجه به ژئوپلیتیک همکاری بین کشورهای منطقه بر سر استفاده مشترک و برابر از منابع آبی رودخانه ارس، مشاهده می‌شود که این رودخانه مرزی و بین‌المللی خود به خود زمینه‌ساز پیش‌نیازهای ژئوپلیتیکی برای همکاری‌های ژئواکونومیکی و استراتژیکی در منطقه است. با این حال، این امر به معنی این نیست که ژئوپلیتیک همکاری حاکم بر منطقه برای همیشه باقی بماند. بنابراین، با توجه به برداشت‌های روزافزون ترکیه و ارمنستان در بخش‌های بالادست رودخانه و نیز اینکه ایجاد سازمان منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس در منطقه نیاز منابع آبی منطقه را بیش از پیش بالا خواهد برد و مهمتر از همه اینکه، این رودخانه با توجه به اینکه یکی از شاخه‌های اصلی رود کورا محسوب شده و در هیدروپلیتیک کورا از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، نمی‌توان آینده هیدروپلیتیک منطقه و رودخانه ارس را مثبت و مبتنی بر ژئوپلیتیک همکاری تلقی کرد. بنابراین، اهمیت این مسئله به قدری است که اگر چاره جویی نشود، می‌تواند به عنوان یکی از محدودیت‌های ژئوپلیتیکی فرا روی فعالیت‌های اقتصادی منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس ایفای نقش نماید (ولی‌قلی‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۷۷).

شایان ذکر است، با توجه به پیشرفت‌های اقتصادی جمهوری آذربایجان و به تبع آن طرح‌های اقتصادی و صنعتی در دست مطالعه در این جمهوری و نیز افزایش جمعیت منطقه به دلیل شکوفایی اقتصادی آن (هم در کناره شمالی و هم جنوبی) نیاز به منابع آبی منطقه افزایش خواهد یافت.

۴-۲- مهم‌ترین ویژگی‌های ژئواکونومیکی منطقه

۴-۲-۱- اهمیت جلفا (منطقه آزاد ارس) در شبکه ترانزیتی منطقه

قرن بیست و یکم قرن تحولات شگرف در عرصه‌های گوناگون زندگی بشر است. قرن به وقوع پیوستن دگرگونی‌های پرشتاب در علوم و فن‌آوری و ابزارهای نوین ارتباطی است. بدیهی است این همه جز در سایه گسترش و توسعه تجارت به‌منظور فراهم آوردن سرمایه لازم میسر نمی‌باشد. از این رو بی‌سبب نیست که جهانی شدن تجارت، مبادلات بین‌المللی کار، خدمات و گردشگری مدتهاست که همزمان و هم‌راستا با این تحولات روند رو به رشد خود را طی می‌کند. در این میان صنعت حمل و نقل به‌عنوان یکی از زیرمجموعه‌های مهم مقوله ارتباطات از

بخش‌های زیربنایی و مهم اقتصاد هر جامعه محسوب می‌شود. این صنعت علاوه بر تحت تأثیر قراردادان فرایند توسعه، خود نیز در جریان توسعه دچار تحول می‌شود و با خارج شدن از مفهوم صرفاً درون مرزی، به شرط آنکه از مکانیزم اجرایی صحیحی برخوردار باشد، می‌تواند به‌عنوان عاملی مؤثر در توسعه تجارت و تثبیت قیمت‌ها، توسعه منابع کمیاب، افزایش رقابت، توزیع مناسب و بهینه نیروی کار و نیز گسترش و توسعه صنعت گردشگری ظاهر شود. به‌همین علت اهمیت این صنعت در اقتصاد ملی تا به آنجاست که بسیاری از صاحب‌نظران آن را به‌عنوان پلی برای رسیدن به توسعه پایدار معرفی می‌کنند (سایت رسمی گمرک ج. ا. ایران، ۱۳۸۳).

در همین راستا، با توجه به ویژگی‌های ژئوپلیتیکی منطقه، منطقه شمال غرب ایران و بویژه منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس به‌دلیل موقعیت ویژه جغرافیایی آن در کانون راه‌های ارتباطی و مواصلاتی منطقه قرار گرفته است. در حال حاضر، بزرگترین مزیت ژئواکونومیکی منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس قرار گرفتن آن در گستره جغرافیایی کریدورهای ارتباطی شمال- جنوب و شرق- غرب می‌باشد که از این طریق می‌تواند به‌عنوان پل ارتباطی و حلقه اتصال اقتصاد داخل با محیط پیرامونی و نیز حلقه اتصال و کانون رقابت و شکوفایی اقتصادهای پیرامونی و به تبع آن اقتصاد داخلی، ایفای نقش نماید. در واقع، این منطقه می‌تواند کانون تلاقی و رقابت بین اقتصادهای غرب- شرق و شمال- جنوب منطقه جغرافیایی ارواسیا باشد.

اهمیت این منطقه به‌عنوان نقطه اتصال ایران به جمهوری‌های حوزه قفقاز جنوبی و از آن طریق به فدراسیون روسیه، آسیای مرکزی و اتحادیه اروپا و نیز برقراری ارتباط بین دریای سیاه و خلیج فارس به اندازه‌ای است که در کلیه طرح‌ها و برنامه‌های منطقه‌ای ایران برگسترش و توسعه توان شبکه حمل و نقل منطقه تأکید شده است. در این منطقه جلفا به دلیل موقعیت مرزی و همجواری آن با جمهوری خودمختار نخجوان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. به طورکلی، روابط همجواری این منطقه از سه نقطه جلفا، نوردوز و دوزال انجام می‌گیرد که در این میان، با وجود موانع طبیعی رشته کوه‌های قراداغ و گردنه دره‌دیز، محور جلفا- مرند هنوز هم بهترین محور ارتباطی قسمت‌های مرکزی ایران با مناطق برون مرزی است. علاوه بر این، راه‌آهن جلفا- تبریز تنها مسیر ریلی ارتباطی ایران و به‌طورکلی منطقه آسیای جنوبی از طریق منطقه قفقاز با شبکه ریلی فدراسیون روسیه و اروپاست که از زمان فروپاشی شوروی به سبب

درگیری‌های قره‌باغ کوهستانی به حالت تعلیق درآمده است.

۴-۲-۲- مزیت‌های اقتصادی جلفا (منطقه آزاد ارس) در زمینه صادرات و واردات

با توجه به موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی این منطقه در زمینه تجارت و بازرگانی با کشورهای همجوار، تردیدی درباره موفقیت منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس در بحث توسعه اقتصادی تجاری بازرگانی و صنعتی وجود ندارد، چرا که این منطقه مانند بیشتر مناطق آزاد کارهای تجاری-بازرگانی خود را از صفر شروع نکرده و در این زمینه، قبل از فروپاشی شوروی، جلفا یکی از دروازه‌های مهم حیات اقتصادی ایران به‌شمار می‌رفت. بعد از فروپاشی شوروی و دوره گذار ژئوپلیتیکی در عرصه قدرت جهانی، این منطقه علی‌رغم محدودیت‌های ژئوپلیتیکی به‌وجود آمده (شکست قدرت اقتصادی جبهه شمالی ایران و مهمتر از همه مسدود شدن راه‌های مواصلاتی منطقه با جبهه شمالی به‌دلیل درگیری و پیدایش مسائل ژئوپلیتیکی لاینحل بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان در منطقه قره‌باغ کوهستانی)، همچنان اهمیت تجاری-اقتصادی خود را برای ایران و کشورهای منطقه حفظ کرده است.

در همین زمینه، امکانات و زیرساخت‌های موجود در جلفا (بویژه مزیت‌های ترانزیتی و فضاهای موجود برای انبار و نگاهداری کالاهای صادراتی و وارداتی در منطقه) می‌تواند در آغاز کار، اهرم مؤثری در تسریع روند امور اجرایی این منطقه باشد. همچنین، معافیت مالیاتی ۱۵ ساله از تاریخ بهره‌برداری برای انواع فعالیت‌های اقتصادی و معافیت از عوارض گمرکی و سود بازرگانی برای واردات مواد اولیه و ماشین‌آلات به منطقه، صادرات کالاهای تولید شده در منطقه به خارج از ایران یا سایر نقاط داخلی کشور با رعایت قوانین ارزش افزوده و کمترین تشریفات، صادرات کالاهای ایرانی و نیز صادرات مجدد کالاهای سایر کشورها از منطقه جلفا به بازارهای جهانی و نیز برقراری ارتباط تجاری با دیگر مناطق آزاد تجاری-اقتصادی در ایران و منطقه از جمله مهمترین مزیت‌های اقتصادی این منطقه محسوب می‌شوند (هدایتی‌زاده، ۱۳۸۶). این در حالی است که اقداماتی چون ثبت شرکت‌های متنوع با فعالیت‌های تجاری-صنعتی توسط سازمان منطقه آزاد در منطقه، ایجاد بسترهای لازم برای سرمایه‌گذاری خارجی در منطقه بدون مشارکت طرف ایرانی، آزادی‌های کامل در زمینه‌های ورود، خروج و خرید و فروش ارز، آزادی

ورود هر نوع کالا به استثناء کالاهای مغایر شرع اسلام، آزادی تأسیس و فعالیت مؤسسات بیمه خصوصی با سرمایه داخلی یا خارجی، آزادی تأسیس و فعالیت بانک‌ها و مؤسسات اعتباری خارجی با رعایت قانون مربوطه و نیز تضمین حقوق قانونی سرمایه‌گذاران خارجی از دیگر بسترهای فراهم شده در منطقه آزاد تجاری- اقتصادی ارس می‌باشد که بر مزیت‌های اقتصادی وارداتی و صادراتی این منطقه می‌افزاید (همان).

۴-۲-۳- ظرفیت‌های اقتصادی محیطی در منطقه آزاد ارس و مناطق پیرامونی

به‌لحاظ توپوگرافی منطقه شمال غرب ایران، به‌دلیل وجود بریدگی استثنایی در بین کوه‌های قره داغ- شمال استان آذربایجان غربی و پیدایش دشت جلفا، تقریباً بدون استثناء حرکت تمام جریان‌های موجود به منطقه قفقاز، روسیه و اروپای شرقی به این محور هدایت می‌شود. به‌طور کلی، این مزیت محصول ویژگی توپوگرافی منطقه جلفا است (مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ج. ۵، ۱۳۸۵: ۱۱۰) که به‌دلیل وجود گلوگاه استراتژیک دره دیز و شبکه‌های ارتباطی جاری در آن می‌تواند حامل ارزش‌های کلان اقتصادی و ژئواکونومیکی مفیدی برای منطقه و ایران باشد.

علاوه بر این، در نزدیکی منطقه آزاد تجاری- اقتصادی ارس و در شهرستان‌های همجوار مرند، ورزقان و کلیبر منابع معدنی قابل توجهی وجود دارد که حمل و نقل این منابع معدنی با هزینه اقتصادی قابل قبول به منطقه میسر است. بویژه وجود معادن مس سونگون در ورزقان که از مهمترین مزیت‌های دسترسی منطقه به یک منبع معدنی پرارزش برای احداث صنایع پایین دستی در آن تلقی می‌شود (همان: ۱۱۲). شایان ذکر است رگه معدنی بزرگ و مهم مس که بر روی یکی از کمربندهای جهانی مس در محور هریس- اهر- ورزقان- شمال شهرستان مرند و جنوب جلفا واقع شده، به‌عنوان یکی از سه منبع بزرگ مس در جهان شناسایی شده است. این رگه معدنی آنچنان مهم است که گاه استان آذربایجان شرقی را با دارنده اصلی ذخایر مس جهان یعنی کشور شیلی مقایسه می‌کنند (همان: ۴۱). همچنین، بزرگترین معدن کائولین در سطح منطقه و کل خاورمیانه در شهرستان مرند واقع شده است. به‌طورکلی، وجود منابع مس و کائولین در منطقه و نیز منابع نیلین سینیت کلیبر به همراه دیگر منابع و معادن طبیعی موجود در منطقه، گویای توان

اقتصادی بالای این منطقه برای سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی است که این امر می‌تواند منطقه آزاد تجاری- اقتصادی ارس را به بزرگترین قطب اقتصادی منطقه، در کانون مناطق ژئوپلیتیکی قفقاز، آسیای مرکزی، آناتولی و خاورمیانه تبدیل نماید. این در حالی است که عبور لوله‌های ارسال گاز طبیعی از این منطقه و مناطق پیرامونی آن نیز ارزش ویژه‌ای به این منطقه بخشیده است.

علاوه بر آنچه که گفته شد، طبیعت بکر منطقه و وجود رودخانه زیبای ارس و بویژه وجود کلیسای سنت استپانوس به‌عنوان یک منبع گردشگری مذهبی منحصر به فرد، به همراه دیگر مناطق دیدنی پیرامونی از نقاط قوت این منطقه در زمینه صنعت توریسم هستند.

۵- زمینه‌های تعاملی بین منطقه آزاد ارس و سایر مناطق آزاد در ایران

علی‌رغم اینکه منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس هنوز به لحاظ عملکردی نقش و جهت‌گیری ویژه‌ای ندارد، ولی رسالت، نقش و عملکرد این منطقه هرچه که باشد، آن را از داشتن ترتیبات همکاری، یکپارچگی، تعامل و هم‌افزایی با سایر مناطق آزاد ایران بی‌نیاز نمی‌نماید، چرا که ایجاد ارتباطات سازمان‌یافته، همکاری‌های موردی و تبادل تجربه این مناطق با یکدیگر راه را برای هموار نمودن مسیر آنها برای رسیدن به مقاصدشان آسان‌تر می‌نماید.

در همین راستا، با توجه به اینکه منطقه آزاد کیش به دلیل وجود جاذبه‌های گردشگری و ویژگی‌های طبیعی آن به منطقه جذابی برای جلب توریسم و گردشگری تبدیل شده است، بنابراین وجود جاذبه‌های گردشگری فراوان منطقه آزاد ارس بهترین توجیه برای تعاملات دو منطقه در زمینه گردشگری و تبادل و توسعه توریسم می‌باشد. علاوه بر این، با توجه به وجود زمینه‌های بازرگانی در هر دو منطقه، آنها می‌توانند با تعامل با یکدیگر هم‌افزایی‌هایی را ایجاد نمایند. منطقه آزاد قشم نیز با توجه به موقعیت جغرافیایی خود، در حقیقت، می‌تواند خط اصلی بین منطقه آزاد ارس با کشورهای حوزه خلیج فارس و قشم با کشورهای حوزه قفقاز باشد. همچنین با توجه به جهت‌گیری منطقه آزاد قشم در زمینه صنایع وابسته به نفت و گاز و نزدیکی منطقه آزاد ارس به حوزه‌های نفتی جمهوری آذربایجان، این امر می‌تواند همکاری این دو منطقه را در خصوص تولیدات صنایع وابسته به نفت و پتروشیمی در بر داشته باشد. همچنین، این

منطقه نیز در ارتباط با گردشگری می‌تواند تعاملات خوبی را با منطقه آزاد ارس برقرار نماید (مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ج. ۲، ۱۳۸۵: ۹-۱۳۸).

همچنین، با توجه به اینکه اصلی‌ترین و مهمترین عملکرد منطقه آزاد چابهار نقش ترانزیتی آن با کشورهای آسیای مرکزی و سایر کشورهای جهان از جمله افغانستان، پاکستان و هند می‌باشد و منطقه آزاد ارس نیز حلقه واصل با کشورهای CIS و کشورهای حوزه قفقاز می‌باشد، لذا تعامل و همکاری این دو منطقه با یکدیگر، می‌تواند بهترین پل ارتباطی کشورهای شمال غربی و غرب ایران با کشورهای جنوب شرقی و جنوب ایران باشد. منطقه آزاد اروند نیز، با اینکه مانند منطقه آزاد ارس منطقه‌ای نوپاست و فعالیت خود را تازه شروع کرده است، اما به جهت همسایگی [و ارتباط فضایی] با کشور عراق و کشورهای حوزه خلیج فارس، بهترین گزینه جهت توسعه همکاری‌های ترانزیتی است. این نکته، بویژه در ارتباط با حمل و نقل ریلی از مبادی خرمشهر - بندر امام به منطقه آزاد ارس و منطقه قفقاز و روسیه و بالعکس صدق می‌کند. علاوه بر این، تخصص‌های موجود و صنایع تولیدی وابسته به نفت و گاز در منطقه آزاد اروند و نزدیکی منطقه آزاد ارس به حوزه‌های نفتی جمهوری آذربایجان، دیگر زمینه‌ای است که می‌تواند در عرصه تعاملات دوجانبه بین این دو منطقه، از نقش‌آفرینی مؤثرتری برخوردار باشد. منطقه آزاد انزلی نیز به واسطه واقع شدن آن در مسیر ترانزیتی شمال - جنوب، جمهوری‌های آسیای مرکزی، قفقاز، روسیه و همچنین همسایگی با منطقه آزاد ارس، بهترین گزینه برای افزایش ارتباطات ترانزیتی بین کشورهای پیرامونی دریای خزر و ارمنستان - نخجوان - ترکیه و گرجستان و بالعکس است. به علاوه، ارتباطات سازمان‌یافته و همکاری‌های موردی این دو منطقه با یکدیگر زمینه مساعدی را برای ارتباط موثر با کشورهای همسایه فراهم می‌آورد. همچنین، جاذبه‌های گردشگری این دو منطقه می‌تواند زمینه‌ای برای تبادل توریسم بین آنها باشد. البته منطقه آزاد انزلی، نوعاً به عنوان رقیب اصلی منطقه آزاد ارس نیز به‌شمار می‌رود، هر چند که این رقابت می‌تواند رقابتی سازنده برای منطقه آزاد ارس باشد (همان: ۱۴۰).

۶- نقش منطقه آزاد ارس در مبادلات تجاری ایران

بر اساس آمار دریافتی از دبیرخانه مناطق آزاد ایران و نیز سازمان منطقه آزاد ارس، در سال‌های

۱۳۸۶ و ۸۷، به ترتیب، در مجموع سهم مناطق آزاد ایران در مبادلات تجارتي ایران به ارزش ۶۵۴۲/۵۶ و ۷۰۷۹/۹۱ میلیون دلار بوده است که این میزان در سال ۱۳۸۷، ۸/۲۱٪ نسبت به میزان مشابه آن در سال ۸۶ رشد نشان می‌دهد. این در حالی است که با توجه به آمار دریافتی از اتاق بازرگانی و صنایع و معادن تهران، آمار کل صادرات و واردات غیرنفتی ایران در سال‌های ذکر شده، به ترتیب، چیزی در حدود ۶۴ و ۷۴ میلیارد دلار می‌باشد که از این مقدار به ترتیب، حدود ۱۰ و ۹/۴۵٪ از آن سهم مناطق آزاد می‌باشد. در همین راستا، در سال‌های ۱۳۸۶ و ۸۷، به ترتیب به ارزش ۷۷۴/۵۶ و ۵۵۶/۹۱ میلیون دلار سهم صادرات مناطق آزاد ایران و نیز ۵۷۶۸ و ۶۵۲۳ میلیون دلار سهم واردات مناطق آزاد ایران می‌باشد. در واقع، با توجه به آمار موجود، در سال‌های ۸۶ و ۸۷، به ترتیب، حدود ۵ و ۳٪ از کل صادرات غیرنفتی ایران و نیز ۱۱/۸ و ۱۱/۷٪ از کل واردات غیرنفتی ایران از طریق مناطق آزاد به انجام رسیده است. در این بین، در سال‌های ۸۶ و ۸۷، بالاترین و پایین‌ترین میزان صادرات ایران از طریق مناطق آزاد، به ترتیب به ارزش ۵۲۸، ۰/۲ و ۱۹۴، ۱/۳۱ میلیون دلار است که به مناطق آزاد اروند، چابهار و اروند و ارس اختصاص دارد. همچنین، به لحاظ واردات نیز، در هر دو سال، بالاترین و پایین‌ترین میزان واردات از مناطق آزاد انزلی و کیش به انجام رسیده است.

شایان ذکر است، در سال‌های ۸۶ و ۸۷، به لحاظ صادرات، منطقه آزاد ارس در بین دیگر مناطق آزاد ایران در عرصه مبادلات تجارتي ایران به ترتیب با ۳/۳۶ و ۱/۳۱ میلیون دلار صادرات در رتبه پنجم و ششم قرار دارد. این در حالی است که ارزش دلاری میزان صادرات صورت گرفته از این منطقه در سال ۸۷ نسبت به سال ۸۶ با ۶۱٪ سیر نزولی همراه بوده است. این در حالی است که منطقه آزاد ارس، به لحاظ واردات در سال‌های مذکور، در عرصه مبادلات تجارتي ایران به ترتیب با ۲۵۶ و ۴۴۰ میلیون دلار در رتبه‌های چهارم و سوم قرار دارد. البته، بر خلاف سیر نزولی ارزش دلاری میزان صادرات صورت گرفته از منطقه آزاد ارس، ارزش دلاری میزان واردات صورت گرفته از طریق این منطقه، در سال ۸۷ نسبت به سال ۸۶ با ۷۱٪ سیر صعودی همراه می‌باشد. در همین راستا، تراز تجاری مبادلات تجاری صورت گرفته در منطقه آزاد ارس در سال ۸۶، چیزی در حدود ۲۵۴ و در سال ۸۷، در حدود ۴۳۹ میلیون دلار است. به عبارتی، میزان ارزش دلاری واردات این منطقه در سال ۸۶، ۷۶ برابر و در سال ۸۷، ۳۳۵ برابر میزان

ارزش دلاری صادرات منطقه بوده است.

جدول شماره ۱: مجموع صادرات و واردات غیرنفتی ایران در سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷ (ارزش به دلار)

مجموع صادرات غیرنفتی	مجموع صادرات غیرنفتی	مجموع و غیرنفتی	مجموع و غیرنفتی
در سال ۸۶	در سال ۸۷	در سال ۸۶	در سال ۸۷
۱۵۲۹۰۹۷۵۳۱۰	۱۷۹۶۳۵۸۴۹۵۰	۴۸۳۸۵۸۹۶۴۲۰	۵۵۶۳۷۶۸۹۲۹۳

منبع: اتاق بازرگانی و صنایع و معادن تهران

جدول شماره ۲: میزان صادرات و واردات انجام گرفته از مناطق آزاد ایران در سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷ (میلیون دلار)

منطقه آزاد	صادرات سال ۸۶	صادرات سال ۸۷	واردات سال ۸۶	واردات سال ۸۷
کیش	۸۲	۹۵	۱۷۸	۲۲۰
قشم	۴۸	۱۷۵	۲۰۳	۲۲۲
چابهار	۰/۲	۵/۶	۳۵۴	۴۳۵
انزلی	۱۱۳	۸۶	۴۳۱۶	۴۷۰۵
اروند	۵۲۸	۱۹۴	۴۶۱	۵۰۱
ارس	۳/۳۶	۱/۳۱	۲۵۶	۴۴۰
جمع	۷۷۴/۵۶	۵۵۶/۹۱	۵۷۶۸	۶۵۲۳

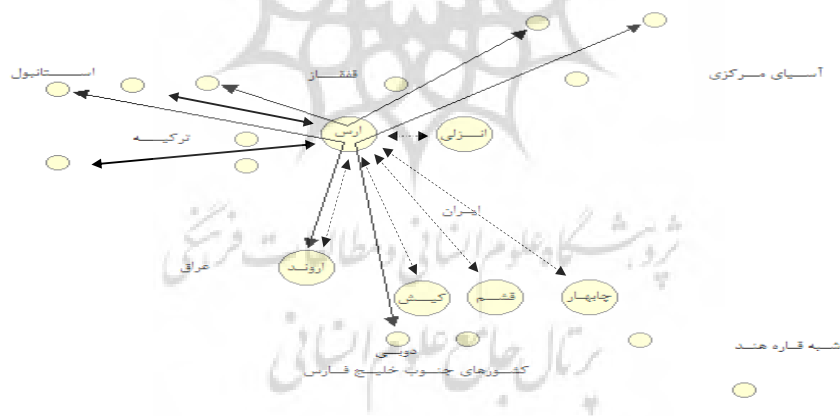
منبع: دبیرخانه مناطق آزاد ایران و منطقه آزاد ارس

۷- تجزیه و تحلیل یافته‌ها و ارزیابی فرضیه‌ها

با توجه به آنچه که در مورد پتانسیل‌ها و ویژگی‌های ژئوپلیتیکی - ژئوآکونومیکی جغرافیایی که منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس در آن واقع شده است، بحث شد، منطقه آزاد ارس به لحاظ نظری از پتانسیل بالایی برای نقش‌آفرینی‌های کلان اقتصادی برخوردار است که می‌تواند منطقه فوق را به کانون و حلقه اتصال مراکز اقتصادی پیرامونی تبدیل نماید. به طوری که، این منطقه

علاوه بر ارتباط ایران با کشورهای پیرامونی، با توجه به موقعیت و وزن ژئوپلیتیکی حساس منطقه شمال غرب برای جمهوری اسلامی ایران، می‌تواند به‌عنوان پل ارتباطی دیگر کشورهای منطقه بویژه ترکیه - با توجه به پیوستگی‌های فضایی، زبانی و فرهنگی منطقه آذربایجان با دو حوزه ژئوپلیتیکی ترکیه و قفقاز - آسیای مرکزی - نقش ژئوپلیتیکی - ژئواکونومیکی فراملی نیز بر عهده بگیرد.

این منطقه، با توجه به آنچه که قبلاً ذکر شد، از قابلیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی بالایی برخوردار است که مهمترین آنها همان موقعیت مواصلاتی و ترانزیتی منطقه است. در همین راستا، با توجه به وجود مناطق آزاد موفق در مناطق پیرامونی ارس، بویژه در ترکیه، قزاقستان و کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس، این منطقه، در صورت به‌کارگیری سیاست‌های کارآمد، حتی می‌تواند در عرصه فعالیت مناطق آزاد پیرامونی نیز خود را به‌عنوان حلقه ارتباط بین مناطق آزاد پیرامونی معرفی نماید.

شکل شماره ۲: موقعیت منطقه آزاد ارس در بین مناطق آزاد پیرامونی

با این حال، به راحتی نمی‌توان انتظار داشت که منطقه آزاد ارس، از نقش آفرینی کلان اقتصادی کاملاً موفق در یک چنین سطح کلانی برخوردار باشد. باید توجه داشته داشت که واقعیت‌های ژئوپلیتیکی منطقه به شکلی است که حتی می‌تواند در شکل چالش‌های ژئوپلیتیکی، محدودیت‌ها و نارسایی‌های قابل توجهی برای این منطقه به همراه داشته باشند. البته، همچنان که در ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه ارس و جغرافیاهای پیرامونی آن بحث شد، این منطقه به قدری از پتانسیل ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی مثبت برخوردار است که به راحتی می‌توان تهدیدات موجود را نیز به فرصت تبدیل کرد. شایان ذکر است، با توجه به اینکه منطقه شمال غرب ایران نیز با بخش گسترده‌ای از جغرافیای پیرامونی ماورای مرزهای سیاسی ایران دارای پیوستگی‌های فضایی - فرهنگی است، بنابراین، منطقه آزاد ارس به لحاظ موقعیت ژئوپلیتیکی نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که این جایگاه می‌تواند بر میزان قدرت نفوذ و حضور منطقه ارس در فضاهای پیرامونی بیفزاید. به علاوه، تجانس ویژگی‌های فرهنگی، جمعیتی و قومی - زبانی این منطقه با بیشتر مردمان قفقاز، آناتولی و آسیای مرکزی، عاملی است که به راحتی می‌تواند این منطقه را به حلقه ارتباط بین مناطق یاد شده تبدیل نماید. همچنین، این منطقه با توجه به تجانس ویژگی‌های جمعیتی آن با منطقه آناتولی، قفقاز و آسیای مرکزی (خصوصاً با توجه به اینکه خاک ارمنستان به دلایل سیاسی ارتباط بین ترکیه و دیگر کشورهای ترک را قطع کرده است) می‌تواند به عنوان حلقه اتصال جهان ترک نیز عمل نماید. علی‌رغم این، در سطح محلی، همجواری منطقه آزاد ارس با منطقه خودمختار نخجوان که خود منطقه برونگان جمهوری آذربایجان است و به دور از خاک مادر در انزوای ژئوپلیتیکی و جغرافیایی به سر می‌برد، مهمترین محدودیت و مشکل ژئوپلیتیکی منطقه آزاد ارس را بوجود آورده است. همچنین، موضوع هیدروپلیتیک رودخانه مرزی ارس نیز، علی‌رغم اینکه، با توجه به روند فعلی آن می‌تواند نقش مؤثری در زمینه همکاری‌های مشترک کشورهای پیرامونی، بویژه در زمینه سرمایه‌گذاری‌های مشترک در منطقه آزاد ارس داشته باشد، اما، با توجه به تحولات منطقه، به نظر می‌رسد که در آینده‌ای نه چندان دور، به گونه معکوسی در نقش آفرینی‌های منطقه آزاد ارس تأثیرگذار باشد.

علاوه بر پتانسیل‌های ژئوپلیتیکی منطقه، منطقه شمال غرب ایران و بویژه منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس به دلیل موقعیت ویژه جغرافیایی آن در کانون راه‌های ارتباطی و مواصلاتی منطقه

قرار گرفته است. در حال حاضر، بزرگترین مزیت ژئواکونومیکی منطقه آزاد ارس قرار گرفتن آن در گستره جغرافیایی کریدورهای ارتباطی شمال- جنوب و شرق- غرب می‌باشد که از این طریق می‌تواند به‌عنوان پل ارتباطی و حلقه اتصال اقتصاد داخل با محیط پیرامونی و نیز حلقه اتصال و کانون رقابت و شکوفایی اقتصادهای پیرامونی و به تبع آن اقتصاد داخلی ایفای نقش نماید. در واقع، این منطقه می‌تواند کانون تلاقی و رقابت بین اقتصادهای غرب- شرق و شمال- جنوب منطقه جغرافیایی اوراسیا و به تعبیری نوعی همگرایی اقتصادی بین کشورهای پیرامونی باشد. در همین زمینه، با توجه به موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی این منطقه در زمینه تجارت و بازرگانی با کشورهای همجوار، تردیدی درباره موفقیت منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس در بحث توسعه اقتصادی تجاری بازرگانی و صنعتی وجود ندارد، چرا که این منطقه مانند بیشتر مناطق آزاد کارهای تجاری- بازرگانی خود را از صفر شروع نکرده و در این زمینه، قبل از فروپاشی شوروی، جلفا یکی از دروازه‌های مهم حیات اقتصادی ایران به‌شمار می‌رفت. علاوه بر این، منطقه شمال غرب ایران به‌لحاظ ظرفیت‌های اقتصادی محیطی نیز منطقه‌ای غنی محسوب می‌شود که این ویژگی می‌تواند زمینه‌ساز توسعه سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد ارس باشد. شایان ذکر است، این منطقه به‌دلیل زیرساخت‌های تجاری، تفریحی و نیز موقعیت ویژه ژئوپلیتیکی آن در بین کشورهای پیرامونی با نیازهایی متفاوت و در عین حال تخصصی، از پتانسیل خوبی نیز برای برقراری تعاملاتی پایدار با دیگر مناطق آزاد ایران برخوردار می‌باشد، به‌طوری‌که، این منطقه می‌تواند ضمن برقراری ارتباط با دیگر مناطق آزاد ایران، آنها را به بازارهای کشورهای پیرامونی خود نیز پیوند دهد.

منطقه آزاد ارس، با وجود برخورداری از پتانسیل‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی توانمند، به لحاظ کارکردی، در عرصه مبادلات تجاررتی ایران نقش‌آفرینی موفق‌تری ندارد. البته، این ضعف، کماکان در مورد تمام مناطق آزاد ایران دیده می‌شود. شاید بزرگترین دلیل این امر نیز، عدم توجه یا کم‌توجهی ضعیف فلسفه وجودی مناطق آزاد در ایران باشد که مناطق آزاد ایران را به‌لحاظ کارکردی با محدودیت‌ها و کاستی‌های متفاوتی روبرو ساخته است. بنابراین، با توجه به آنچه که در تحلیل یافته‌ها و داده‌های پژوهش بیان شد، فرضیه اول این پژوهش مبنی بر اینکه منطقه آزاد ارس از پتانسیل‌های بالایی برای نقش‌آفرینی موفق در عرصه مبادلات تجاررتی ایران برخوردار

می‌باشد مورد تأیید قرار می‌گیرد، اما فرضیه دوم پژوهش مبنی بر اینکه منطقه آزاد ارس از نقش‌آفرینی موفق‌تری در عرصه مبادلات تجارتي ایران برخوردار می‌باشد، رد می‌شود. با این حال، نباید نادیده گرفت که منطقه آزاد ارس هنوز به لحاظ کارکردی در مرحله جنینی به سر می‌برد و با توجه به پتانسیل‌های بالای منطقه، می‌توان آینده‌ای روشن برای منطقه پیش‌بینی نمود.

۸- نتیجه‌گیری

به‌طور کلی، با توجه به آنچه که در مورد منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس در این مقاله بحث شد، این منطقه در حال حاضر، اگر به شکل یک منطقه آزاد واقعی اداره شود، یا به عبارتی، اگر فلسفه وجودی مناطق آزاد به‌طور کامل در این منطقه به اجرا درآید، علی‌رغم وجود یک سری محدودیت‌های ژئوپلیتیکی - واقع شدن در کانون قلمروهای ژئوپلیتیکی بحرانزا، عدم دسترسی مستقیم به دنیای خارج (البته، در این زمینه با توجه به تفاهم اخیر ترکیه و ارمنستان برای بازگشایی مرزها، پیش‌بینی می‌شود در آینده‌ای نزدیک، با اینکه بحران‌های ژئوپلیتیکی از پایداری بیشتری برخوردارند، بخشی از مشکلات قره‌باغ کوهستانی بین آذربایجان و ارمنستان حل و فصل گردد) - منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس می‌تواند به‌عنوان دروازه ورودی ایران به کشورهای CIS و اروپا و نیز دروازه ورودی کشورهای جنوب شرق آسیا، خاورمیانه، ترکیه و حتی کشورهای آفریقایی به کشورهای CIS (بویژه روسیه، جمهوری‌های قفقاز و آسیای مرکزی) و بالعکس نقش‌آفرینی نماید. به عبارتی، منطقه آزاد ارس با توجه به موقعیت جغرافیایی خاص خود، به لحاظ ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی، علاوه بر پیوند اقتصاد ایران به کشورهای CIS و اروپا، با توجه به واقع شدن منطقه شمال غرب ایران در کمربند کریدورهای ارتباطی شمال - جنوب و شرق - غرب، می‌تواند به‌عنوان یک مرکز فعال در زمینه صادرات مجدد، بویژه در بین حوزه‌های جغرافیایی اروپا، CIS، قفقاز، آسیای مرکزی از یک طرف و نیز آناتولی، خاورمیانه، آسیای جنوبی، چین از طرف دیگر نقش‌آفرینی نماید. شایان ذکر است، بالفعل شدن چنین پتانسیلی، می‌تواند علاوه بر کارکردهای کلان اقتصادی و ارتقاء نقش‌آفرینی ژئواکونومیکی منطقه، با توجه به تبادلات فرهنگی موجود بین حوزه‌های پیرامونی منطقه، به لحاظ ژئوپلیتیکی، زمینه‌ساز نوعی همگرایی منطقه‌ای نیز باشد. در مجموع، ایران می‌تواند با استفاده از پتانسیل‌های

ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه و به تبع آن، برقراری نوعی پیوند اقتصادی و فرهنگی بر محور منطقه آزاد ارس در منطقه، نفوذ قابل توجهی در مناطق پیرامونی، بویژه منطقه ژئوپلیتیکی قفقاز به دست آورد و با تلاش برای تعمیق هر چه بیشتر این پیوند، نوعی حس اطمینان و خاطر جمعی نیز در بین کشورهای منطقه شکل دهد.

علاوه بر این، این منطقه، با توجه به آنچه که قبلاً ذکر شد، از قابلیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی بالایی برخوردار است که مهمترین آنها همان موقعیت مواصلاتی و ترانزیتی منطقه است. در همین راستا، با توجه به وجود مناطق آزاد موفق در مناطق پیرامونی ارس، بویژه در ترکیه، قزاقستان و کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس، یکی از مهمترین رویکردهای مدیران منطقه باید برقراری ارتباط پایدار و عمیق بین مناطق آزاد یاد شده و منطقه آزاد ارس باشد و بدین ترتیب می‌توان، در سایه برقراری ارتباط بیشتر به وزن ژئواکونومیکی این منطقه وجود خارجی بخشید. به عبارتی، منطقه آزاد ارس، با توجه به پتانسیل‌های منطقه، علی‌رغم نقش‌آفرینی ضعیف آن در عرصه مبادلات تجاری ایران، دارای توان نقش‌آفرینی کلان اقتصادی در سطح مناطق پیرامونی می‌باشد.

۹- پیشنهادات

۱- با توجه به پیوستگی‌ها فرهنگی و مجاورت فضایی - جغرافیایی منطقه شمال غرب ایران با حوزه‌های جغرافیایی - سیاسی پیرامونی، استفاده از پتانسیل‌های ژئوپلیتیکی منطقه برای تعمیق مبادلات منطقه آزاد ارس، بویژه در ابعاد اقتصادی، فرهنگی با فضای پیرامونی و تبدیل منطقه آزاد ارس به کانون فعالیت‌های اقتصادی و فرهنگی نواحی پیرامونی؛

۲- استفاده از پتانسیل‌های ژئوپلیتیکی موقعیت ارتباطی منطقه شمال غرب ایران برای ایجاد نوعی حس همگرایی در بین مناطق پیرامونی و تقویت کارکردهای اقتصادی و فرهنگی منطقه ارس؛

۳- با توجه به پتانسیل موقعیت ارتباطی منطقه شمال غرب ایران، تبدیل منطقه آزاد ارس به یک

نقطه کانونی در عرصه صادرات مجدد کالاهای نواحی پیرامونی؛

۴- استفاده از پتانسیل‌های مختلف ژئواکونومیکی منطقه برای برقراری نوعی ارتباط عمیق‌تر بین مناطق آزاد جنوبی ایران و مناطق آزاد نواحی پیرامونی، بویژه مناطق آزاد ترکیه؛

۵- استفاده از پتانسیل‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه شمال غرب ایران برای تعدیل و حتی حل و فصل مسائل ژئوپلیتیکی نواحی پیرامونی و به تبع آن بسیاری از محدودیت‌های ژئوپلیتیکی منطقه آزاد ارس، بویژه مسائل مربوط به دسترسی مستقیم منطقه به فضاهای جغرافیایی - سیاسی مستقل و بدون بحران. در واقع، می‌توان با تقویت کارکردهای اقتصادی منطقه آزاد ارس و تبدیل آن به یک منطقه کاملاً موفق در جذب فعالیت‌های اقتصادی نواحی پیرامونی، با توسعه همکاری‌های مشترک گام‌های موفق‌تری در جهت حل مسائل ژئوپلیتیکی منطقه برداشت.

۱۰- قدردانی

این پژوهش با حمایت مالی مرکز مطالعات راهبردی منطقه آزاد ارس انجام شده است که بدین وسیله از حمایت‌های آن مرکز و سازمان منطقه آزاد ارس قدردانی به عمل می‌آید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. اتاق بازرگانی و صنایع و معادن تهران (۱۳۸۸): آمار مربوط به صادرات و واردات ایران در سال‌های ۱۳۸۶ و ۸۷.
۲. بیک‌محمدی، حسن (بی‌تا): نگاهی گذرا به: عملکرد مناطق آزاد تجاری- صنعتی ایران در توسعه (مورد: منطقه آزاد چابهار)، نشریه سپهر، شماره بیست و نهم.
۳. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۱): جغرافیای سیاسی ایران، تهران: سمت.
۴. دبیرخانه مناطق آزاد ایران (۱۳۸۸): آمار مربوط به صادرات و واردات مناطق آزاد ایران در سال‌های ۱۳۸۶ و ۸۷.
۵. سازمان منطقه آزاد ارس (۱۳۸۸): آمار مربوط به واردات منطقه آزاد ارس در سال‌های ۱۳۸۶ و ۸۷.
۶. سازمان منطقه آزاد کیش (۱۳۷۹): شناخت اجمالی مناطق آزاد جهان و ایران، ج ۲.
۷. کازرونی، علیرضا (۱۳۷۶): نقش مناطق آزاد در توسعه صادرات صنعتی: شواهد تجربی، مجموعه مقالات سومین همایش صلدرات غیر نفتی، تبریز.
۸. کامران، حسن (۱۳۸۱): علل توسعه نیافتگی مناطق آزاد ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ش ۲ و ۳، س ۱۷.
۹. کمیجانی، اکبر (۱۳۷۳): ارزیابی اقتصادی مناطق آزاد تجاری- صنعتی، تهران، وزارت امور اقتصادی و دارایی.
۱۰. گمرک جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳): اهمیت توسعه ترانزیت در ایران و اقدامات گمرک در این خصوص، <http://www.irica.gov.ir/Persian/Article/ArticleView.aspx?ID=4>
۱۱. محمدالموتی، مسعود (۱۳۷۴): مناطق آزاد و اثرات اقتصادی - تجاری آن، تهران: مؤسسات و پژوهش‌های بازرگانی.
۱۲. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (۱۳۸۵): طرح تدوین سند راهبردی توسعه منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس، ج. ۲ و ۵، جلفا: سازمان منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس.
۱۳. معتقدی، قدیر (۱۳۶۹): منطقه تجارت آزاد، مجله رونق، دفتر اقتصاد بین الملل وزارت برنامه و بودجه.
۱۴. ولی‌قلی‌زاده، علی (۱۳۸۸): طرح پژوهشی "بررسی جایگاه و مزیت‌های اقتصادی ایران برای کشورهای CIS، منطقه آزاد تجاری- اقتصادی ارس.
۱۵. هدایتی‌زاده، راحله (۱۳۸۶): مزیت منطقه آزاد ارس در هدایت توانمندیهای کشور به سمت صادرات، <http://www.daneshju.ir/forum/f306/t28731.html>.
16. Akar, Serdar(2008); Serbes Bölgeler, Türk Dış Ticaret Vakfı.
17. Arslan, İbrahim ve Yapraklı, Sevda (2007); Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Gaziantep Serbest Bölgesi'nin Etkilerine İlişkin Bir Saha Araştırması, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2):168-179.

18. Haywood, Robert (2000); Free zones in the Modern World, World Economic Processing Zones Association Evergreen, Colorado, USA, CFATF Meeting Aruba, No. 5 Ver. 1. <http://www.wepza.org>.
19. Haywood, Robert (2004); Overview of Globalization and the Impact of Free Zones, World Economic Processing Zones Association Evergreen, Colorado, USA, No. 3 Ver. 1. <http://www.wepza.org>.
20. İnan, Süleyman (2005); Serbest Bölge İthalat ve İhracat Uygulamaları, www.alarko-carrier.com.tr.
21. Kocaman, Çiğdem Berna (2007); Serbest Bölgelerin Makroekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, AÜHFD, Vol. 56, No. 3: 99-135.
22. Öztürk, Lütfü (2004); “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 7 Sayı, 110-128s.
23. Sugiyama, Yasuyuki (2006); Export Processing Zones and Environmental Policy, Graduate School of Economics and Osaka School of International Public Policy (OSIPP) Osaka University, Toyonaka, Osaka 560-0043, JAPAN.